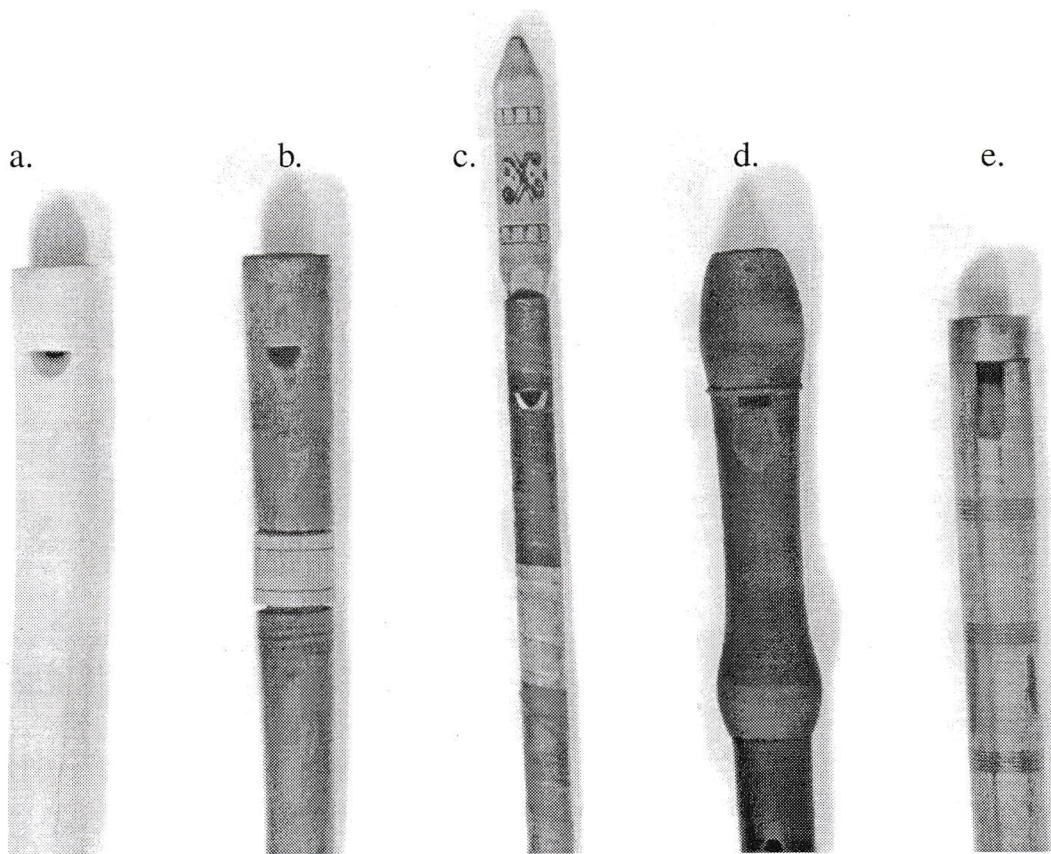

AZ ISTÁLLÓSKŐI CSONTSÍP ÉS EGY MAGYAR FURULYATÍPUS

Régészeti leletek tanúsága szerint már az őskőkor embere is ismert és használt különböző füttyülő és furulyaféléket. Azóta a megszólaltatás módjában, kisebb-nagyobb mértékben eltérő síptípusok az egész földkerekségen megtalálhatók, széles körű elterjedésüket földrajzi vagy etnikai határok nemigen korlátozták.

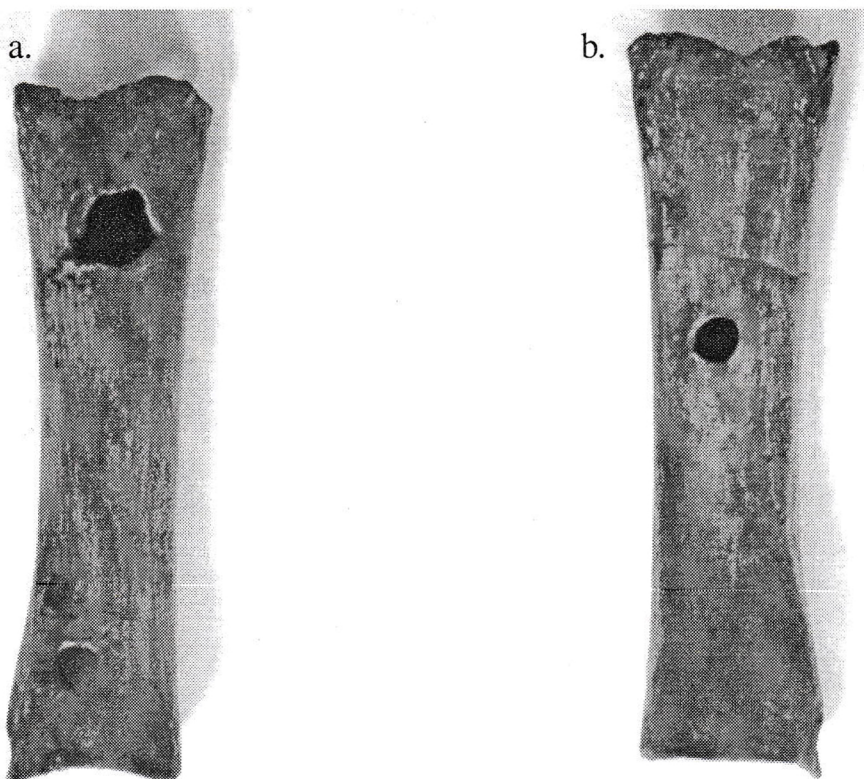
Van azonban egy olyan furulyatípus, ami egyedül Magyarországon található, a Dunántúlon elterjedt, és máig fennmaradt hosszú furulya, amit Somogyban hosszú furuglának neveznek. Értékét nagyban növeli számunkra, hogy egyetlen szomszéd nép, vagy kárpát-medencei nemzetiség sem tartott igényt átvételére¹, így joggal nevezhetjük **magyar furulyának**.

Népzene kutatásunk nem ismerve föl a benne rejlő messzire mutató jeleket, méltatlanul elhanyagolta ezt az egyedülálló hangszert. Különlegességét csupán hosszúságában vélték fölfedezni, nem fordítva kellő figyelmet egyedi sípszerkezetére és semmivel nem azonosítható sajátos hangzására². Ha a hosszú furulya sípjának félhold alakú ún. szélhasító nyílását összehasonlítjuk a közismert blockflöte hasonló részével, a különbség nyilvánvaló, ezek közös eredete teljes mértékben kizárható (1. kép). A blockflöte típusú furulyák az ókori orgonasíp önálló sodott egyedeinek tekinthetők, a hosszú furulya bizonyosan ezektől függetlenül jött létre. Kialakulását nyilván kisebb-nagyobb változások sorozata előzte meg, melynek legelején – úgy tűnik – az a csontsíp áll, melyet a Bükk hegységi Istállóskő barlangjában találtak³.

1. kép a-b. hosszú furulyák, c. norvég tilinkó, d. blockflöte, e. pásztorfurulya

A bükki kultúra az őskőkor (paleolitikum) késői szakaszából hagyott maga után tárgyi emlékeket (i.e. 45/40 000–8 000), melyek az utolsó jégkorszak végéig nyomon követhetők⁴. Az istállóskői barlangban talált kis sípon, ami egy medvebocs combcsontjából készült, három emberi kéz alkotta, eltérő minőségű nyílás van (2. kép). A hátsó oldalon lévő szép kerek nyílást mintha fúróval fúrták volna a furulyára. Elől az alsó kerekded-ovális nyílás aprólékos finomművű vésésnyomokat őrzött meg, a felső nagy lyuk pedig egy durva törés emléke lehet, ami szabálytalan lyukformára sikeredett. Mindez azt mutatja, hogy a síp nem egy ember keze nyomát viseli, hanem a rajta lévő három lyuk különböző időszakokban történt beavatkozások nyomát őrzi, melyek között akár évezredek is eltelhettek.

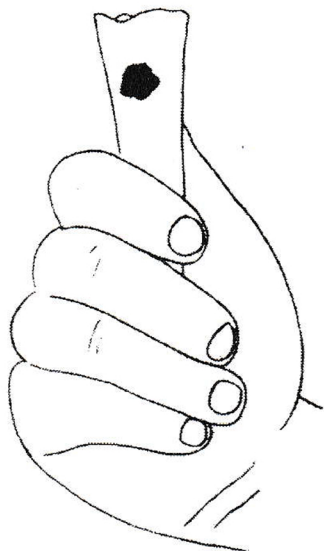

2. kép Az istállóskői csontsíp műanyag másolata, a hátsó kitört rész visszapótlásával
 a. szemből
 b. hátulról

A síp létrejöttéhez vezető első lépés a nagy méretű, szabálytalan formájú nyílás kialakulása lehetett, ami a másik kettőhöz képest rendkívül primitív kiképzésű. Alaposabban megvizsgálva föltűnik, hogy a törés egyik oldalából egy nagy repedés indul ki, melynek vonala áthúzódik a hátsó felén keresztül a lyuk másik oldalára, majd annak felső részén folytatódik a peremig. Ez azt mutatja, hogy a lyuk egy hatalmas erejű ütés következtében alakult ki, amit valamilyen kemény tárggyal mérhettek a csontra. Egy ilyen ütés célja inkább a csont széttörése lehetett (hogy az ízletes velőt kiszopogathassák belőle), semmint sípkészítési próbálkozás. Az ütés valószínűleg a csontcső végeit elzáró rész (diaphysis) eltávolítását célozta, de ezúttal nem talált. A későbbi próbálkozásoknak azonban meglett az eredménye. A két végén nyitott, és kitisztogatott cső oldalán egy nagy lyukkal, már megszólalhat abban az esetben, ha gazdája a nyelvét mélyen beledugja a csőbe (talán egy kis velőmaradék után kutatva), és jó nagyot belefúj. Ezt a jelenetet könnyen magunk elé képzelhetjük őskőkori elődeinkről. Ha a nyelv elég mélyen van, és jó irányba megy a befújó levegő, akkor ez a csontcső megszólal, és innen kezdve furulya a neve.

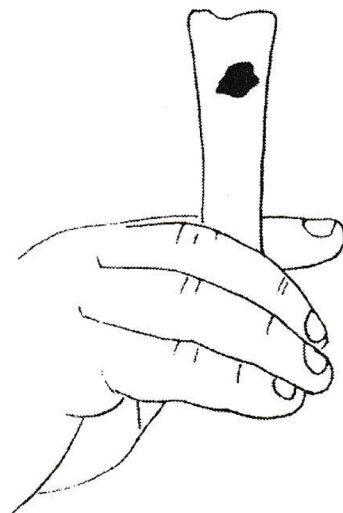
Az istállóskői csontfurulya első változatának megszólaltatási módjai:

- Nyitott csővéggel megfújva nehezen megszólaltatható magas, h” körüli sípoló hangot kapunk.
- Ha a cső alsó vége szorosan zárva van (3/a kép), akkor kisebb fúvásra is könnyen hangot ad, ami a vadgalamb bűgásához, vagy a gerle turbékolásához megszólalásig hasonlít (Gisz).
- Legkézenfekvőbb marokra fogva belefújni, így a zárt tenyér ürege is a síphoz tartozik. Így megfújva éles, magas hang (c”-cisz”) szólal meg (3/b kép).

3/b kép Az istállóskői csontfurulya megszólaltatási módja zárt tenyérrel, marokra fogva

- A zárt tenyér hirtelen kinyitására meghatározhatatlan magasságú, fütty-szerű hang jelenik meg rövid időre, majd elenyészik (3/c. kép).
- A tenyér gyors egymásutánban történő nyitás-zárás sorozatával nagy erejű, átható, messze hangzó sípjelzés alakítható ki, ami különböző ritmusképletek alkalmazásával kommunikatív jelzőrendszer kialakítását teszi lehetővé. Ezt pedig kőkorszaki őseink aligha ki nem használták.
- A marokra fogott sípba belefújva – időnként –, ha a beledugott nyelv erre alkalmas pozícióba kerül, különös dolog történik. A sípoló hanggal együtt a csőbe beledugott nyelv is rezgésbe jön, és olyasféle morgó hangot hallat, mint a medvebocs (!) panaszos nyögése, vagy mint az erdélyi furulyások dünyögése!

3/a kép Az istállóskői csontfurulya megszólaltatási módja zárt csővéggel

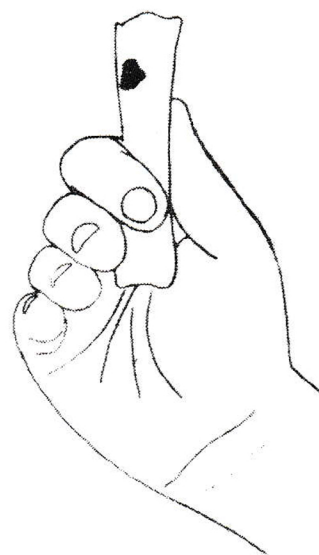
A megszólaltatási módja alapján nyelvfurulyának⁵, vagy nyelvdugós furulyának nevezhető istállóskői csontsíp, tehát megőrizte egy egyedülálló hangszertípus kialakulásának pillanatát.

Zenetörténeti szempontból szenzációs lelet, hiszen nem csupán egyik a csontsípok közül, hanem a nyelvdugós furulyacsalád első ismert egyede, maga a **prototípus!**

Ilyenre a zenetörténetben nemigen ismerünk példát.

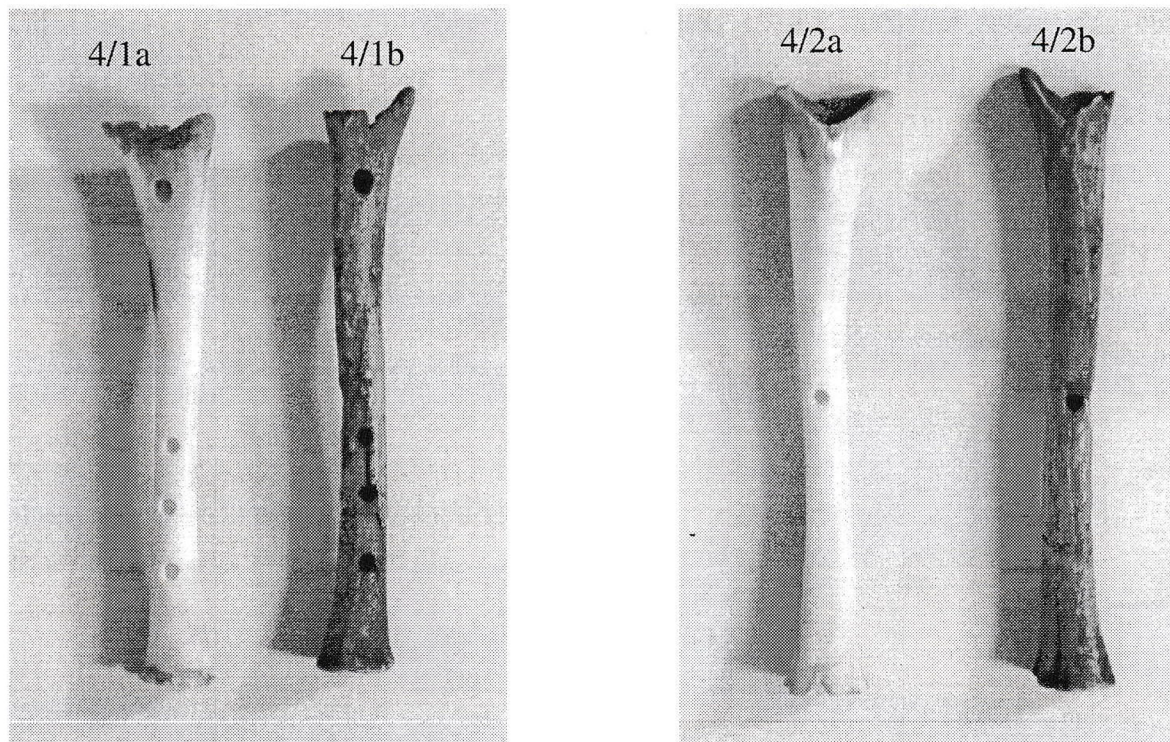
Az eddig előkerült paleolitikus csontsípok közül egyet sem ismerünk, ami ezen az elven működne⁶, és ez nem is csoda, hiszen rendkívül kicsi az esélye annak, hogy egy alkalmas méretű csövön véletlenül egy megfelelő méretű és pozíciójú lyuk támadjon, ráadásul úgy, hogy annak a befúvással szembeni pereme élesre törik ki. Ez az éles perem, ami az istállóskői sípon is kialakult, alapvető föltétele ugyanis a megszólalásnak.

A véletlenszerűen létrejött istállóskői csontfurulya valószínűleg nemzedékről nemzedékre öröklődött évszázadokon, évezredekken át, miközben elkezdődtek a síp lemásolását célzó próbálkozások.

3/c kép Az istállóskői csontfurulya megszólaltatási módja nyitott tenyérrel

Itt már nem durva ütlegeléssel, hanem gondos véséssel vagy fúrással számolhatunk. Hamarosan fölfedezték, hogy kisebb hangnyílással a síp könnyebben megszólal, és rájöttek arra is, hogy az elejtett állatok sípcsontaja (tibia), kiszélesedő felső végével alkalmasabb síp készítésére, mivel itt a nyelv kényelmesen elfér, a cső átmérője viszont megfelelően szűk (4. kép). Ilyen nyelv dugós csontfurulya a paleolitikumból még nem került elő, de egykori

4. kép Az Üllőről előkerült bronzkori csontsíp rekonstrukciói

1. elölnézet

2. a-b hátulnézet

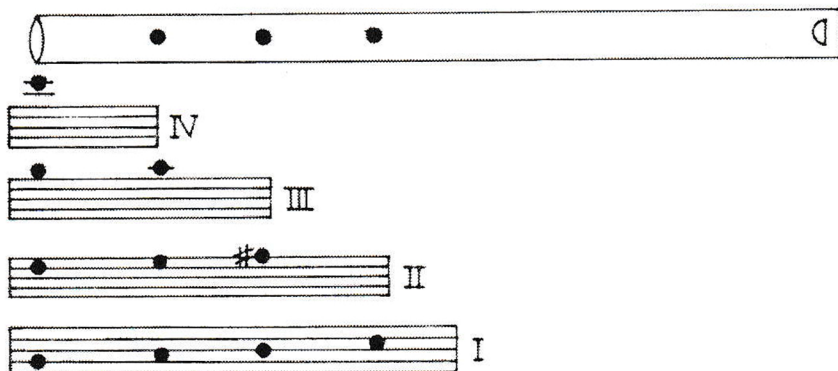
a – kecskecsont rekonstrukció, b – műanyag másolat

létére bizonyítékot szolgáltat az istállóskői sípon található második nyílás, ami nem dallamlyuknak készült, hanem sípnyílásnak. Lehet, hogy ekkorra már az eredeti síp „kiment a divatból”, az új sípok kisebb levegőfogyasztása mellett ez már korszerűtlen volt, de mégis, valamilyen amulettként megőrizték, talán még emlékezve rá, hogy ez volt az első síp.

Azáltal, hogy a síp csövének alsó részére – precíz tervezéssel – egy kisebb átmérőjű sípnyílást készítettek, a síp újra életre kelt, és ezzel megkezdődött a második változat korszaka. Így, a tulajdonképpen fordítva megszólaltatott síp is alkalmas volt a korábbi repertoár előadására, a nyelv berezonálásával létrejövő dörmögő hangot kivéve. Ez a fizikai jelenség ugyanis szűkebb átmérőjű sípnyílásokon nem érvényesül. A már időközben megszokottá vált dűnyögést tehát pótolni kellett a síp fúvása közbeni torokhangú dörmögéssel. A furulyázás ezen különlegessége napjainkig fennmaradt magyar sajátosság⁷. Kodály így ír erről⁸: „Sajátos szokása a furulyásoknak, ... hogy játék közben belemorognak, beledűnyögnek a furulyába ... fonográfba vételkor igyekeztünk őket rávenni, hogy hagyják el. Nehezen vagy sehogyan sem sikerült elérnünk, annyira megszokták”.

• Az istállóskői csontsíp végül újabb hangnyílással egészítették ki. Az így kialakult két dallamlyukú csontcsövön az ismertetett effektusok mellett g' alaphangú tritonikus dallamokat lehetett előadni dúrban és mollban egyaránt.

A természetben előforduló csöves növényi anyagok, p. angyalgöyökér vagy bürökfélék szára, a fűzfavessző lehúzott kérge szintén alkalmasak síp készítésére, de a csonttal szemben jóval könnyebb a megmunkálásuk. Eleinte a csontsíp utánozva valószínűleg rövidebb növényi csövekből készítették furulyát, majd a csőhossz bizonyos mértékű megnövelésével megjelent a síp néhány felhangja, ami hangképző nyílások alkalmazásával már jelentős hangterjedelmet alkothattott (5. kép). Ilyen sípokat, 2–4 hangnyílással az oldalukon, még napjainkban is lehet találni⁹.

5. kép A háromlyukú nyelvfurulya felhangrendszere

60–80 cm hosszúságú, csilingelő hangú nyelvdugós síp a moldvai csángók-nál maradt fenn¹⁰, csilinka néven (6. kép). (Ez a felhangokra épülő játékmód a síp nélküli ún. peremfurulya-félék között is elterjedt. Ez az üres csőből álló hangszer a tilinkó vagy tilinka¹¹.)

6. kép Csilinkán játszó moldvai csángó asszony

A fűzfa vagy nyárfa lehúzott kérge hosszabb sípszár kialakítását is lehetővé teszi. A hosszú csövön, hangképző nyílás nélkül is – csupán a felhangok alkalmazásával – gazdag hangkészlet áll rendelkezésre, amit majdhogynem meg lehet duplázni a cső alsó végének befogásával. Ekkor ugyanis az adott hang fél hanggal mélyül. Ilyen

1c kép Norvég tilinkó

Újabb változást jelentett, amikor rájöttek, hogy a csőbe bedugott nyelv helyettesíthető egy megfelelő formára faragott fadugóval. A lehúzott fűzfakéregbe saját anyagát vissza lehet helyezni, a szükséges módosítás után (7. kép).

Ilyen dugós tilinkókat a Kárpátok térségéből¹², és Norvégia észak részéből ismerünk (1c. kép). Nálunk és Európa-szerte a dugós tilinkó gyermekjáték változata, a fűzfasíp terjedt el széles körben, amit fűzfatilinkóknak is neveznek¹³.

A mi magyar furulyánk, a hosszú furulya is vélhetően ebből a nyelvdugós furulyacsaládból származik. Itt azonban a megnövekedett csőhossz nem járt együtt a hanglyukak megszűnésével, és a felhangok tobzódása helyett itt a második és harmadik felhangsor kapott domináns szerepet, ami kilenc egymás melletti hangból álló hangsor (nóna) kialakulásához vezetett. Míg a csilinka felhangokra épülő játékában a dörmögés – érthető módon – elvesztette szerepét, addig ez a hosszú furulya játékában alapvető elem maradt. A hosszú furulya nyelvptótló

fadugója a csilinkáénál sokkal bonyolultabb szerkezet (8/a–b kép). (Ennek előállítására a mai gyakorlott hangszerkészítők közül is csak néhányan képesek.)

A hosszú furulya hangnyílásai vékony falú csőre vannak méretezve, ami korábbi kéreg, vagy más növényi anyag alkalmazására utal. A fából faragott hosszú furulyákon ezért a lehető legteljesebb mértékben elvékonyítják a cső falát a hangnyílásoknál, hogy a kívánt hangzást biztosítsák. Ugyanakkor a cső felső és alsó vége eredeti vastagságában megmarad, ami a hangszernek sajátos formát kölcsönöz (9. kép).

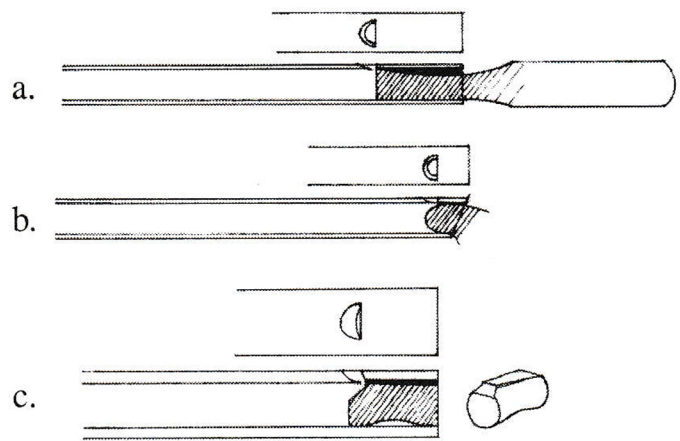
Az istállóskői csontsíp, tehát egy jól körvonalazható hangszercsaládnak, a nyelvdugós furulyáknak első ismert példánya, melynek rokonait a kárpáti térségen kívül legnagyobb elterjedésben finnugor (finn, cseremis, votják, zürjén), és altáji (?) népeknél találjuk¹⁴. Emshemer ezt írja a nyelvdugós furulyáról: „... az altájiak új keletű népi kultúrájában a mi furulyatípusunk egy régi szamojéd alapréteghez (szubsztrátumhoz) tartozik. Ebből pedig az következik, hogy furulyatípusunknak már az uráli egység felbomlása, egyes kutatók feltevése szerint i.e. 4000 előtt léteznie kellett¹⁵”.

Nos, a keresett síp nemcsak hogy Kr.e. 4000-ben létezett, hanem legkevesebb tízezer éve van!

Ez pedig bennünket arra a fölismerésre vezet, hogy ha a mai finnugor népeknél kárpát-medencei típusú furulyát találunk, akkor nem uráli, hanem kárpát-medencei egységről kell beszélnünk, ami valamikor fölbomlott. Erre jó okot szolgáltatott az a klímaváltozás, ami éppen tízezer éve a jégkorszak végét jelentette¹⁶. Ennek hatása közismert, a mamut kihalt, a rénszarvas pedig északra húzódott. Ezt az elvándorlást a rénszarvashoz szorosan kötődő életmódú népeknek követniük kellett.

Ez az északra vándorolt népesség alkotta – minden bizonnyal más népekkel keveredve – azt az uráli-szibériai etnokulturális közösséget, melynek elterjedési területe az újkőkorszakban Norvégia északi részéig terjedt¹⁷. Ez fontos adat, mert egyfelől magyarázattal szolgál a Nyugat-Európában társtalán norvég tilinkó létre, másrészt a finnek nyelvfurulyáját is erről a területről, Finnország északi részéről ismerjük¹⁸.

Az északra település egyik elképzelhető útvonala a kelet-európai síkságon át vitt az északi peremvidékekig, a másik lehet-

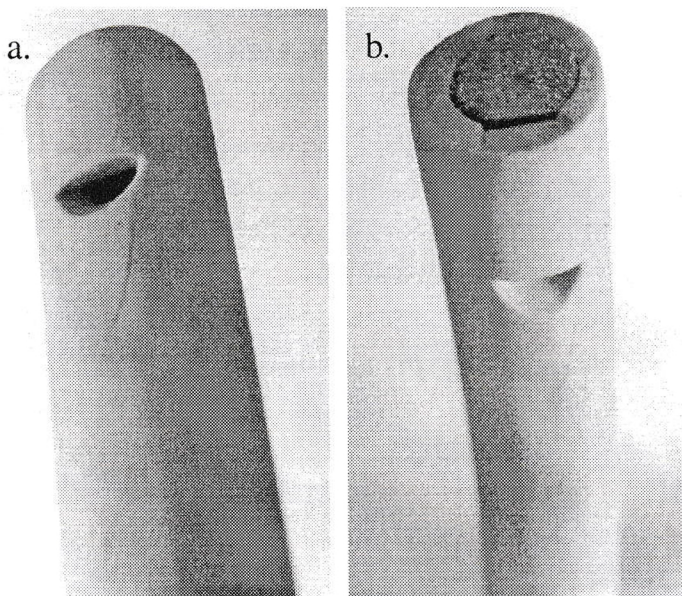

7. kép

a norvég tilinkó fadugóval

b moldvai csilinka a benne elhelyezkedő nyelvvel

c somogyi hosszú furulya, belül elhelyezkedő, és kivett fadugóval

8/a–b kép a hosszú furulya síprésze

séges útirány pedig a Germán alföldön és a mai Dánia szigetein keresztül vezethetett a Skandináv félsziget felé¹⁹. Ez utóbbi útvonalat kronologikus pontossággal tudjuk nyomon követni a ránk maradt sípleletek alapján, melyek kétségtávol a nyelvdugós sípok családjába tartoznak²⁰. A németországi Wartburg környékéről „prehistorikus” csontsíp került elő²¹, a Germán alföldről bronzkori²², a dániai Jutlandból pedig a vaskori²³, sípleletet ismerünk (10. kép).

Mindezekből egy paleolitikus kárpát-medencei őskultúra képe rajzolódik elénk, melynek népessége részben helyben maradt, részben elvándorolt. Az északra épült népcsoportok napjainkig megőrizték az őshagyomány egyes elemeit, így a nyelvfurulyák használatát, és föltehetően bizonyos nyelvi sajátosságokat is.

A helyben maradt ősnép legalább egy részének az újkorig tartó túlélését, állandó helyben maradását ugyanolyan nehéz volna bizonyítani, mint cáfolni. Az ősi hangszer, a nyelvdugós furulya kontinuitását azonban tárgyi bizonyíték igazolja, egy bronzkori csontsíp lelet, ami az Üllő melletti Szöllősgyál-pusztáról került elő²⁴. Az eredeti síp bárány sípcsontjából készült, de mivel megsérült, csak nehezen lehetett megszólaltatni. Egy kecskegida sípcsontjából elkészített, azonos méretű másolaton azonban csodálatos tisztasággal lehet szeptim hangterjedelemben játszani²⁵. Ez pedig az adott kor hangszeres zenéjében magas kultúrát jelentett.

Az évezredek óta Csipkerózsika-álmát alvó istállóskői csontfurulya a régészeti kutatás jóvoltából már jó negyven éve napvilágra került. Itt hevert jóformán az orrunk előtt titka-fejtetlen, elnémulva. Most végre megszólalt újra, átható sivítással a magyar őstörténet-kutatás eddig elhanyagolt, vagy tiltott területeinek jelentőségére hívja föl a figyelmet, lágyan bűgő hangjával viszont békére int. Meg kellene végre találni a különböző, s gyakran egymásnak ellentmondani látszó származáselméletek híveinek a közös nevezőt, amihez talán ez a sípocska is tesz egy apró lépést. Mert az elméletek megváltoztathatók, a tények viszont, melyeket tárgyi bizonyítékok is alátámasztanak, örökkévalók.

9. kép Hosszú furulyán játszó legény. Baranyai pásztormunka

10. kép Nyelvdugós furulyák:

1. vaskori

2. a-b bronzkori síp első és hátsó oldala

Jegyzetek

- 1 A hosszú furulya jellegzetessége a semleges terc, amitől szomszédaink vagy a hazánkban élő nemzetiségek idegenkednek. A szláv tercelő többszólamúság nem tűri a semleges tercet.
- 2 Herman Ottó, Halászélet, pásztorkodás. A magyar néprajz klasszikusai 1980, 38. Kodály Zoltán, A magyar népzene. 1960, 59. Sárosi Bálint, Magyar népi hangszerek. Ének-zene szakköri füzetek 1 (1973) 103–105.
- 3 Vértés László, Istállóskő. 1955, 29. Horusitzky Zoltán, Eine Knochenflöte aus der Höhle von Istállóskő. Acta Arch. Hung. 5 (1955) 133–140. Soproni Ildikó, Az istállóskői fuvola rekonstrukciója. Folia Archaeologia XXXVI (1985) 37–38. Az utóbbi két szerző oldalfúvós fuvolának igyekezett megfejteni a sípot – tévesen. Ez az adott korban elképzelhetetlen, s a későbbi évezredekben sem ismerünk ilyenre példát.
- 4 Benda Kálmán szerk., Magyarország történeti kronológiája I. (1983) 13–14.
- 5 Ernst Emsheimer, Egy finnugor furulyatípus? A vízimadarak népe 1975, 107–125. Olyan adat is ismert, hogy a csőbe az alsó ajkat dugják be a nyelv helyett. Ez esetben ajkadugós furulyáról van szó.
- 6 Ebben a korban az állati ujjizületből – falanxból – készült ún. jelzősípok mindenütt megtalálhatók. (Kétséges, hogy egyáltalán sípok-e.) Vértés id. mű 20. Friedrich Behn, Die Musik des Altertums. Mainz 1925 4. Paleolitikus csontsípok ismertet: Iván Turk editor. Mousterian „bone flute” and other finds from Divja Babe I cave site in Slovenia. Ljubljana 1997.
- 7 A dünyögés furulyázás – ezek szerint – évezredes kárpát-medencei hagyomány. Az itt élő szláv népeknél nincs szokásban, az erdélyi románság azonban átvette, csakúgy, mint a moldvaiak. Fölbukkan ez a szokás a Volgavidéken is, pontos elterjedési területe azonban – ez irányú kutatás hiányában – mindeddig tisztázatlan.
- 8 Kodály id. mű 60.
- 9 Emsheimer id. mű 111.
- 10 Pávai István, Az erdélyi és moldvai magyarság népi tánczenéje. Budapest 1993, 20–21.
- 11 Sárosi id. mű 89–90.
- 12 Bartók Béla, Magyar népi hangszerek. 1931. Bartók Béla összegyűjtött írásai I (1966) 362. Stanislaw Oleǳki, Polskie instrumenty ludowe. Kraków 1978, 50–58.
- 13 A nyelv-helyettesítő fadugót használhatták már a történelem előtti korokban is, de ötletet adhatott hozzá a jóval később kialakult blockflöte típusú furulyafélék széles körű elterjedése is. A skandináv tilinkó kialakulása talán erre vezethető vissza. Szerkezeti azonossága az Északi és Keleti-Kárpátok fadugós tilinkóival közös eredetre utal, a mindkét térségben megtalálható nyelvdugós kéregsípok korábbi használatára.
- 14 Emsheimer nem említi meg, kiket tart altáji népeknek. Vargyas Lajosnak küldött levélben közli, hogy a nyelvdugós furulyát finnugor és altáji népeken kívül másoknál is megtalálta. Hogy hol, azt nem tudjuk meg. Vargyas Lajos, magyar népzene. Magyar Néprajz VI. (1990) 174–175.
- 15 Emsheimer id. mű 109.
- 16 Benda id. mű 109.
- 17 V. N. Csernyecov, Észak népei az újkőkorban. A vízimadarak népe. 1975, 96–101.
- 18 Emsheimer id. mű 109.
- 19 Gáboriné Csánk Vera, Az ősember Magyarországon. Budapest 1980, 251.
- 20 A nyelvdugós sípok általában olyan blockflötének tartja a nemzetközi kutatás, aminek dugója időközben elporladt. Ilyen dugós furulya egykori használatát azonban még az sem bizonyítaná meggyőzően, ha valaha, valakinek sikerülne egy sípcsont teljesen szabálytalan, fölül háromszögűre torzulva kitölcséresedő végébe olyan dugót beszerkeszteni, ami még a befújt levegő terelését is biztosítja a szélhasító pereme felé. Ilyen rekonstrukció eddig még nem látott napvilágot és nem is fog. Egy ilyen dugó fúvás közben megdagadna, és szétrepesztené a csontot. A sípcsont felső végébe beledugott nyelv viszont rögtön el tud helyezkedni, és a levegőt a kívánt irányba tudja terelni.
- 21 Curt Sachs, The history of musical instruments. London 1942, plate II c.
- 22 Raymond Meylan, Die Flöte. Hallwag AG Bern 1974, 17–21., 34.
- 23 Frank Harrison and Joan Rimmer, European musical instruments. London 1964, illustrations 3.
- 24 Tompa Ferenc, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. Bericht. R. G. K. 1934–35, 29T 12. a-b.
- 25 A Magyar Nemzeti Múzeum restaurátora: Lőrincz Judit, az istállóskőin kívül az üllői síp műanyag másolatát is elkészítette. Az erősen ruinált síp másolata alkalmatlan volt kísérletezésre, ezért egy azzal azonos méretű csontból készítettem rekonstrukciót. A cső kiszélesedő alsó vége miatt az alaphangsor első két hangjának megszólaltatásához a két alsó hangnyílást kell használni (f’-fisz’-g’), amit további két hang követ (a’-b’). A felhangsorban már egyenként szólnak meg a hangok (c’’-d’’-e’’).